
Joukkotiedotus näkee asevarustelun sotilaiden silmin

Katriina Kauppila

Kielen ja todellisuuden suhde voidaan ymmärtää karkeasti jakaen kahdella tavalla. Joko niin, että kieli nähdään todellisuuden passiivisena heijastumisena, tai niin, että kielen ja todellisuuden suhteen nähdään määräytyvän konventiosta, siitä tavasta, jolla todellisuudelle annetaan merkityksiä ihmisten merkityksenantokäytännöissä. (Esim. Hall 1977, 323-329.)

Jälkimmäisen käsityksen mukaan todellisuus on kyllä kielen ulkopuolella, mutta ihmiselle se on aina olemassa vain kielen kautta, tietyllä tavalla merkityksellistettynä. Merkitys riippuu siis siitä, kuinka asiat merkityksellistetään, ja ne voidaan merkityksellistää monin eri tavoin. (Hall 1982, 67, 77.)

Merkitykset eivät kuitenkaan ole mielivaltaisia, sillä ne syntyvät ja "testataan" ihmisten välisessä vuorovaikutuksessa (Williams 1988, 187). Todellisuus ja ihmisten käytännön vuorovaikutus todellisuuden kanssa asettaa sekin merkityksenannolle puitteet: todellisuutta ei voi merkityksellistää miten tahansa.

Sotaan sitoutunut kieli

Yhteinen kieli luo käyttäjilleen yhteisen todellisuuden, yhden mahdollisista. Varustautuvaa maapalloa voidaan tarkastella esimerkiksi sotilaiden tai rauhanliikkeiden näkökulmista.

Varustelukielellä tarkoitetaan kieltä, joka on syntynyt varustelukompleksin (mm. armeijan, sotilasbyrokraatit, asevoimien, asejärjestelmien kehittäjät) piirissä ja sen tarpeisiin. Varustelukieli on asevarusteluun, sotaan ja militarismiin sitoutunutta kieltä, joka varustelukompleksin sisäisessä käytössä on ilmeisen tarkoituksenmukaista. Varustelun rajoittamista ja rauhaa tarvitsevan maapallon "yleiskielenä" se sen sijaan saattaa olla tuhoisa.

Varustelukieltä voi, hieman keinotekoisesti, tarkastella kolmella eri tasolla: diskurssin, kieliopin ja sanaston. Diskurssin tasolla keskeinen valinta on se, kenen silmin varustautuvaa maailmaa tarkastellaan. Glenn D. Hook on todennut, että asevarustelua voidaan tarkastella joko ylhäältä alas tai alhaalta ylös, jo-

ko pyövelin tai uhrin näkökulmasta. Varusteludiskurssi sulkee uhrin näkökulman toistuvasti pois ja näkee maailman vain aseiden käyttäjien näkökulmasta. (Hook 1985, 67).

Tämä perusvalinta selventää myös kielipillisiä ja sanastollisia valintoja. Kielipillillä tasolla varustelukieli käyttää runsaasti nominalisaatiota ja passiivia (Vrt. Kress & Hodge 1979). Toisaalta nominalisaatio ja passiivi ovat tyypillisiä kaikelle journalistiselle kielenkäytölle. Siksi varustelukielen voidaan sanoa käyttävän asiatyylä ja sille ominaisia kielipillisiä keinoja, kuten Veikko Pietilä ja Kaarle Nordenstreng ovat tutkielmani arvostelulausunnossa huomauttaneet. Veikko Pietilän mukaan runsaasti passiivia ja nominalisaatiota käyttävä kieli koetaan erilaiseksi kuin aktiivimuotoa käyttävä: "pidättyvämmäksi, asioihin etäisyyttä ottavammaksi, neutraalimmaksi, puolueettomammaksi, tieteellisemmäksi ja objektiivisemmäksi (subjektiivisen vastakohtana)" (V. Pietilä 1986, 55-56).

Sanasto on varustelukielen perinpohjaisimmin tutkittu osa-alue. Erityisen innokkaasti on tutkittu aseille ja asejärjestelmille annettuja nimiä. Tutkijat ovat havainneet, että Naton aseille on annettu lempinimet lähinnä neljään nimityskäytäntöön perustuen: jumalten tai sankareiden mukaan (esim. Atlas, Jupiter, Tor), kulttuurin tuotteiden tai arkaaisten aseiden mukaan (esim. Tomahawk, Kilpi, Cookie Cutter eli pikkuleipämuotti), eläinten tai luonnonilmiöiden mukaan (esim. Kotka, Tornado) tai ihmisten mukaan (esim. ensimmäiset ydinpommit Pikku poika ja Paksu mies, Pershing). (Ks. mm. Chilton 1982 ja Luckham 1984).

Eufemismit, kaunistelevat ilmaukset, etäännyttävät uhrin näkökulmasta byrokratian ja hallinnon steriilillä kielellä tai tekniikasta ja luonnontieteistä lainatuilla näennäistie-

teellisillä termeillä (esim. tyhjiö, pelote, megakuolema tai aseiden jako strategisiin, taktisiin ja näyttämöaseisiin). Myös akronymit eli kirjainsanat (esim. SDI) palvelevat eufemistisia tarkoituksia. Hookin mukaan eufemismin merkitys on helppo ymmärtää jos verrataan ilmaisia rinnakkaiset tuho vaikutukset (collateral damage) ja verilöyly, jotka viittaavat samaan todellisuuden kohteeseen (Hook 1985, 67-68).

Metaforalla tuodaan kaksi asiaa yhteen ja sillä tavoin joko vahvistetaan jo olemassa olevia käsityksiä tai yritetään tehdä jostakin oudosta tai ongelmallisesta hyväksyttävä yhdistämällä se johonkin tuttuun. (Vrt. Chilton 1987, 12). Keskeinen asevarustelukielen metafora on aseiden "elämän" vertaaminen ihmisten elämään: varustelukielen mukaan aseet syntyvät, astuvat palvelukseen, ovat aktiivipalveluksessa, jäävät eläkkeelle ja tekevät tilaa tuleville sukupolville jne. (Ks. Hietanen 1985, 5-6, ja Hook 1985, 69-70.)

Vähemmän silmiinpistävää, mutta varustelukielen kannalta vähintäänkin yhtä merkittävää kuin aseiden nimet, eufemismit ja metaforat, on varustelukielen jokapäiväiseksi muuttunut sanasto: negatiivisesti määritelty rauha, militaristisesti määritelty turvallisuus, puolustus sodan eufemisminä jne.

"Taistelu"

merkityksenannosta

Varustelukielen tarkoituksena ei ole vain keventää varustelukompleksiin kuuluvien "taakkaa". Sen tarkoituksena on saada sota ja varustautuminen näyttämään oikeutetuilta ja välttämättömiltä, saada ihmiset suostumaan varustelun maksajiksi ja ohjusten maalitauluiksi.

Koska eri luokat ja ryhmät käyttävät samaa kieltä, yhden ja saman merkkijärjestelmän ja

merkin sisällä leikkaavat erilaiset intressit ja eri tavoin suuntautuneet painotukset. V.N. Volosinovin mukaan hallitseva luokka pyrkii kuitenkin antamaan merkeille pysyvän luonteen, tekemään niistä monipainotteisuuden sijasta yksipainotteisia. (V.N. Volosinov 1973, 23).

Pyrkimyksestä yksipainotteisuuteen seuraa – militaristista merkitsemistapaa käyttäen – "taistelua" kielessä. Sen tavoitteena on voittaa luottamusta, legitimizeettiä ja itsensänselvyyden leima valinnaisille merkityksenannoille ja marginalisoida muita merkityksenantoja. Hallin mukaan "taistelua" kielessä voidaan käydä kahdessa eri merkityksessä. Ensinnäkin on "taistelua" merkeistä ja merkityksistä. Silloin "taistellaan" joko siitä, mikä merkin eri merkityksistä vakiintuu sen "ytimeksi" tai siitä, mitä eri merkeistä käytetään kuvaamaan jotakin merkitystä. (Hall 1982, 67, 78-79 ja 1983, 17.)

Jälkimmäisestä Hall mainitsee esimerkiksi taistelun sanan immigrant korvaamisesta sanalla black (Hall 1982, 78). Edellisestä antaa hyvän esimerkin sana rauha. Sen merkitys on hyvin erilainen riippuen siitä, onko se liitetty esimerkiksi armeijan vai rauhanliikkeen diskurssiin. Varustelukompleksi on koko 1980-luvun hanakasti ominut rauhaa itselleen ja yrittänyt vakiinnuttaa sille minitaristisen perusmerkityksen mm. nimeämällä Reaganin MX-ohjuksen Rauhanturvaajaksi, ehdottamalla avaruuden asevarusteluhankkeen nimeksi Rauhan kilpeä tai ottamalla Yhdysvaltain ilmavoimien iskulauseeksi "rauha on ammattimme". Yksi esimerkki varustelun kannattajien ja vastustajien terminologisesta "taistelusta" on myös ydintalven käsitteen "värvääminen" oikeuttamaan avaruuden asevarustelua. (Ks. Joenniemi 1987).

Avaruuden asevarustelu Helsingin Sanomissa

Tarkastelin tutkielmassani Helsingin Sanomien ulkomaanosaston uutisia ja artikkeleita Yhdysvaltain avaruuden asevarusteluhankkeesta. Ensimmäisen kerran asia mainittiin lehdessä 25.3.1983, Reaganin 23.3. pitämän "tähtien sota -puheen" jälkeen. Mielenkiintoista julkaistuissa kolmessa jutussa on se, että niihin sisältyy päällisin puolin kaikki se, mitä seuraavien kuuden vuoden aikana asiasta Helsingin Sanomissa puhuttiin.

Jo ensiesittelyssä nimettiin paitsi hankkeen puolustajat ja vastustajat, myös ne syyt, joiden vuoksi puolustetaan ja vastustetaan. Helsingin Sanomien mukaan Reagan haluaa avaruuden aseistamista "ydinaseettoman huomisen" vuoksi, Neuvostoliitto vastustaa sitä, koska se rikkoo kansainvälisiä sopimuksia ja koska Yhdysvallat tavoittelee ydinaseylivoimaa ja uhkaa tuhota tasapainon.

Karkeimmillaan avaruuden aseistus nähtiin edistyksenä, jonka vastustaminen on silkkaa taantumuksellisuutta. Useissa jutuissa kritisoitiin varustelun kustannuksia, toimintaedellytyksiä, vaikutuksia Naton sisäisiin suhteisiin, kansainvälisten sopimusten vastaisuutta jne. Olennaista jutuissa oli se, että kriitisetkin näkemykset pysyivät pyövelin näkökulman rajoissa. Varustautumisen mielekkyyttä ei asetettu kyseenalaiseksi uhrin näkökulmasta.

Lehden palstoilla asevarustelu näyttäytyi suurvaltojen välisenä asiana. Sitä ei käsitelty, kuinka se – jo pelkkänä tutkimushankkeena – vaikuttaa ihmisten jokapäiväiseen elämään, miten suuntaa veromarkkoja, mihin tutkimusta. Koska oppositio oli jutuissa yhtä kuin Varsovan liitto, erityisesti Neuvostoliitto, ei muunlainen oppositio näytä edes mahdolliselta. Avaruusaseiden vastainen rauhan-

liikkeen kokous kuvattiin KGB:n rauhankoukukseksi ja avaruusaseiden vastustus Neuvostoliiton lietsomaksi. Varustelua on siis mahdollista vastustaa vain suurvaltapolitiikkaan sitoutuen, ei siksi, ettei halua joutua maksajaksi ja tulla tuhotuksi.

Sanastollisella tasolla uhrin näkökulman poissulkeminen oli lähes yhtä ilmeistä. Jo ensimmäisissä kommentteissa avaruuden varusteluhanketta nimitettiin tähtien sodaksi. Metaforassa yhdistettiin näyttelijä-presidentin mielikuvituksellinen varusteluhanke menestyksekkääseen avaruusfantasiaan (George Lucasin Star Wars vuodelta 1977) ja tehtiin siitä tuttu, mutta myös hieman naurettavan tuntuinen. Vaikka nimityksessä mainitaankin sota ja vaikka se suhtautuu kohteeseensa hie-man irvailen, sitä ei voi pitää vastasanana. Pikkeminkin päinvastoin: vähättely esti näkemästä sitä totista vimmaa, jolla varustelua ajettiin eteenpäin. Ja toiseksi kyseessä oli tähtien eikä ihmisten sota.

Toimittajille populistinen metafora oli mieluista raaka-ainetta, vaikka monet leittoivatkin sen lainausmerkkeihin korostaakseen nimityksen leimallisuutta. Reagan ei kuitenkaan tähtien sotaa sietänyt – sen "sotaisuuden" vuoksi. Niinpä kun keskustelu avaruuden aseista voimistui uudelleen vuoden 1985 alussa, Reaganilla oli tarjota tähtien sodalle "rauhanomaisempi" vastine: strateginen puolustusaloite eli SDI. Asiantuntevan oloista eufemismia toimittajat eivät kyseenalaistaneet lainausmerkein. Erityisesti akronymi SDI saavutti suosiota taloudellisuutensa ja näppärytensä ansiosta.

Reagan liitti varusteluhankkeeseensa alusta asti määritelmän puolustuksellinen. Sillä viitattiin näennäiseen jakoon puolustus- ja hyökkäysaseisiin ja implikoimalla uhkaavaa vihollista oikeutettiin varustautuminen eettisesti. Puolustuskilpi, puolustushanke, puolus-

tussuoja jne. olivatkin Helsingin Sanomissa usein käytettyjä nimityksiä avaruuden militarisoinnista.

Erittelen avaruusasehankkeelle annettuja nimityksiä laskemalla eri nimitysten yleisyyden kymmenestä satunnaisesti valitusta jutusta vuotta kohden (1983-1988). Jaoin käytetyt nimitykset sen mukaan, korostivatko ne uhrin vai pyövelin näkökulmaa. Uhrin näkökulman ajattelin korostuvan silloin kun nimityksessä mainitaan ase, asevarustelu, militarisoiminen, sota jne. Pyövelin näkökulman ajattelin korostuvan silloin kun nimitys viittaa rauhaan, peittää sodan tai on neutraali, esim. puolustus, suoja, kilpi, SDI, hanke.

Kaksi kolmannelta laskemistani nimityksistä korosti pyövelin, yksi kolmannes uhrin näkökulmaa. Uhrin näkökulman marginaalisuutta korostaa sekin, että suuri osa sodan esille tuovista nimityksistä koostuu (myös lainausmerkeillä tai ns. etuliitteellä kyseenalaistetuista) tähtien sota -nimityksistä.

Pyövelin vai uhrin näkökulma?

Varusteludiskurssi on yhteiskunnassamme hallitseva diskurssi, ei vähiten siksi, että varustelukompleksilla on niin kiinteät yhteydet valtion. Siksi Helsingin Sanomien kirjoittelusta tehty analyysi ei kuvasta vain ko. lehden taipumusta militaristiseen näkökulmaan; sormituntumalta voisi sanoa saman pätevän valtaosaan suomalaista joukkotiedotusta.

Stuart Hallin mukaan toimittajat koodaavat sanoman hallitsevan käsityksen mukaan, koska se näyttää olevan ainoa ymmärrettävyyden muoto, ainoa "luonnollinen" tapa koodata. Toimittajien teknis-käytännölliset operaatiot eivät myöskään vähennä hegemonisesti merkityksellistetyn sanoman hegemonisuutta, ainoastaan peittävät sitä. (Hall 1977, 343-344 ja

1985, 24-25.)

Journalistien ammatilliset käytännöt ovat muodostuneet hegemoniaa vahvistavaksi noidankehäksi, joka korostaa hallitsevien näkemysten itsestäänselvyttä ja marginalisoi muita näkemyksiä yhä enemmän.

Kysymys rauhan diskurssin mahdollisuudesta joukkotiedotusvälineissä on myös kysymys vastadiskurssien mahdollisuudesta päästä julkisuuteen omilla ehdoillaan. On kyseenalaista, onko se ollenkaan mahdollista. Siihen ei tunnu uskovan ainakaan Robin Luckham, joka suosittelee rauhandiskurssin levittämiseksi perinteisten joukkotiedotusvälineiden ohella niille vaihtoehtoisia kanavia, videoita, mikrotietokoneita jne. (Luckham 1984, 57-58.)

Rauhan kielen luominen edellyttää ennen kaikkea kriittisyyttä ja kyseenalaistamista. Olisi purettava myyttejä, etsittävä sanojen sitoumuksia, pohdittava ammattikäytäntöjä (esim. miksi sotatieteilijä niin usein on varustelun paras asiantuntija ja sotilas sodan asiantuntija?) Hookin mukaan pienilläkin keinoilla voidaan vaikuttaa perspektiiveihin ja valintoihin. Tällainen on esim. sotamäärärahan käsitteen käyttäminen puolustusmäärärahan sijasta (Hook 1985, 74).

Keskeistä rauhan kielen luomisessa olisi uhrin näkökulman korostaminen. Se vaatisi mm. uusien sanojen kehittämistä kuvaamaan asiaintilaa sota – rauha -ääripäiden välillä; nykyisen varustautumisen ajan nimittäminen rauhan ajaksi tekee vääryyttä sekä rauhalle että sodalle. Se auttaisi myös löytämään sodan uhrien lisäksi varustelun uhrit. Tiedot asevarustelun ulottuvuuksista, sen vaikutuksista ihmisten päivittäiseen elämään, olisivat useimmille huomattavasti tärkeämpiä kuin aseiden teknisten ominaisuuksien tunteminen.

Uhrin näkökulman korostaminen auttaisi myös ymmärtämään, etteivät rajalinjat kulje

niinkään idän ja lännen, etelän ja pohjoisen välillä, vaan niiden välillä, joilla on valtaa päättää aseiden käytöstä ja niiden välillä, jotka näille päätöksille joutuvat alistumaan.

Mitä merkitystä on merkityksenannoilla?

Lopussa ei voi väistää kysymystä: onko sillä merkitystä, miten maailmaa merkityksellistetään? Miten se vaikuttaa, puhutaanko asevarustelusta sodan vai rauhan kielellä? Vai vaikuttaako ollenkaan?

Uskonvahvistusta voi etsiä monelta suunnalta. Ensinnäkin: kieli on paitsi kommunikaation väline myös ajattelun ja tietoisuuden edellytys. Toiseksi: on väitetty, että se, kuinka ihmiset toimivat, riippuu ainakin osittain siitä, kuinka ne tilanteet määritellään, joissa he toimivat. Ja kolmanneksi: ainakin varustelukompleksi uskoo militarististen sanojensa mahtiin, niin huolella se kieltään hioo.

Kaikesta huolimatta vaikutuksia mielenkiintoisempi ja paljastavampikin kysymys on se, miksi maailmaa merkityksellistetään militaristiseen eikä rauhanomaiseen tapaan? Miksi sota on suomen kielessä rauhaa yleisemmin käytetty sana? Miksi Nykysuomen sanakirja tuntee sodalle 12 sivua johdannaisia, mutta rauhalle vain neljä sivua? Miksi sodan sanasto ohjuksineen, taisteluineen, hyökkäyksineen jne. on niin paljon houkuttelevampaa kuin rauhan hieman lattean olinen terminologia?

Artikkeli pohjautuu kirjoittajan pro gradu -tutkielmaan "Varustelukieli ja sen käyttö joukkotiedotuksessa", Tampereen yliopisto 1989.

Kirjallisuus

CHILTON, Paul. Nukespeak: Nuclear Language, Culture and Propaganda. Teoksessa: AUBREY, Crispin (ed.). Nukespeak: The Media and the Bomb. Surrey

- 1982.
- CHILTON, Paul. Metaphor, Euphemism and the Militarization of Language. *Current Research on Peace and Violence* 10(1987):1, s. 7-19.
- HALL, Stuart. Culture, the Media and the "Ideological Effect". Teoksessa: CURRAN et al. (eds.). *Mass Communication and Society*. London 1977.
- HALL, Stuart. The Rediscovery of "Ideology": Return of the Repressed in media Studies. Teoksessa: GUREWITCH et al. (eds.). *Culture, Society and the Media*. London 1982.
- HALL, Stuart. Ideologies, Racisms and the Populism of the New Right. *Hard Times* s. 16.
- HALL, Stuart. Sisäänkoodaus/uloskoodaus. *Tiedotustutkimus* 8(1985):1, s. 15-28.
- HIETANEN, Aki. "Pommi päässä, rauha maassa". Mietteitä asevarustelun kielestä ja kulttuurista joukkoviestimissä. Julkaisematon puhe vuodelta 1985.
- HOOK, Glenn D. Making Nuclear Weapons Easier to Live With. The Political Role of Language in Nuclearization. *Bulletin of Peace Proposals* 16(1985):1, s. 67-75.
- JOENNIEMI, Pertti. Ydintalvi – vastasana. *Rauhan-tutkimus* 3(1987):1, s. 25.
- KRESS, Günther & HODGE, Robert. *Language as Ideology*. London 1979.
- LUCKHAM, Robin. Of Arms and Culture. *Current Research on Peace and Violence* 7(1984):1, s. 1-64.
- PIETILÄ, Veikko. Diskurssianalyysistä. *Tiedotustutkimus* 8(1985):1, s. 2-14.
- VOLOSINOV, V.N. *Marxism and the Philosophy of Language*. New York, London 1973.
- WILLIAMS, Raymond. *Marxismi, kulttuuri ja kirjallisuus*. Suomennos Mikko Lehtonen. Jyväskylä 1988.